

Investigating the binary opposition between love and power in Nezami's Khosrow and Shirin

DOI: 10.22111/jllr.2022.40955.3013

MohammadReza Najarian¹ Fatemeh Esfandiari Mehni² Mohammad Khodadadi³

- 1- Professor of Persian language and literature department, faculty member, university of Yazd, Yazd, Iran. E-mail: reza_najarian@yazd.ac.ir
- 2- Corresponding Author, phd. Student of Persian language and literature department, university of Yazd, Yazd, Iran. Email: fateme_17447@yahoo.com. ID:0000-0002-0124-271x
- 3- Associate professor of Educational Department, University of Yazd, Yazd, Iran. Email: khodadadi@yazd.ac.ir

Article history: Received date: 2021-12-15; revised date: 2022-1-7; Accepted date: 2022- 1-18.

Abstract

One of the topics of interest to structuralists is paying attention to binary opposition. They know the foundation of existence and its cognition as the realization of these oppositions. Most of artworks are based on contrast and opposition; Bad versus good, heaven versus earth, youth versus aging, existence versus non-existence, etc. These two poles have never existed independently and are based on the opposition of two poles. This article intends to answer the question of how the two oppositions of power and love are formed in the story of "Khosrow and Shirin" by using descriptive-analytical method and also considering the combination of structuralists' views. The results of the research show that each of the codes of power and love in the story of Khosrow and Shirin seeks their appropriate words on the axis of syntagmatic. The story begins with the balance of the codes of power and its signs, but by the formation of the codes of love, each of these codes attempts to strengthen its system of signs and rejects the codes of opposition.

Keywords: Khosrow and Shirin, power, love

1. Introduction

Structuralists base their studies in each field on binary opposition. The foundation of Western philosophical-scientific thought has always been based on bipolar elements. Evil versus good, absence versus presence, body versus soul, nothingness versus existence, death versus life, etc. These two poles have never existed independently and are based on the opposition of two poles and are always in the hierarchy. They have something that is superior to the other. This belief in duality has led to the practical establishment of the base, and has ultimately considered presence to be superior to distinction and absence. Saussure saw language as something which is based on binary opposition. Saussure's views

Cite this article: Journal of Lyrical Literature Researches, vol. 21, NO. 40, 2023, pp.229-245. Publisher: University of Sistan and Baluchest The Authors:Najarian M.& Esfandiari F.&khodadadi M DOI: 10. 22111/jllr. 2022.40955. 3013 an.Title of paper: " Investigating the binary opposition between love and power in Nezami's Khosrow and Shirin "

on the distinction and contrast between speech and language, between signifier and signified, between temporal and synchronic studies, and the axis of paradigmatic and syntagmatic are one of the main intellectual and theoretical origins of the structuralists approach.

According to Levi-Strauss, these binary oppositions form the cultural foundation, and our cultural actions derive from these oppositions. Poststructuralists believe that texts are made up of a set of contrasts that serve the structure and help to consolidate it. In binary oppositions we do not find only a oppositional relationship between the two components in question, but there is a wonderful partnership between them, and this oppositional relationship may lead to their perfection and coherence. Foucault, a contemporary French philosopher and thinker, discussed the knowledge in the light of the functions of power. Foucault writes in *Order and Punishment: The power produces knowledge*. Power and knowledge are directly related. There is no relation of power without the establishment of a domain dependent on knowledge, and no knowledge can be realized without the assumption and formation of relations of power at the same time. In *Khosrow and Shirin of Nezami*, the power is something which is accepted and the king rules as a person who is the shadow of God and to oppose his orders is a religious sin. In this system, the king moves by institutionalizing his own beliefs and ideas in line with his goals of being at the helm of power.

2. Research Method

The present study is entitled the Study of the opposition of Power and Love in *Khosrow and Shirin of Nezami Ganjavi* poetry. In this research the two elements of power and love have been studied and analyzed by using descriptive-analytical method and library resources.

3. Discussion

Binary oppositions are one of the most central themes in literary works that can be examined in three areas of contrast, paradox, and systems analysis based on a combination of structuralism and semiotic perspectives. At the beginning of *Khosrow and Shirin's* poetry, we are faced with the balance and dominance of the codes of power. The king, science and consciousness, wisdom, warrior, eloquence and artistry are the hallmarks of the codes of power, and these characteristics confirm Foucault's theory of power-knowledge. Since dominating codes of power all elements are moving toward stabilizing and dominating these codes. Characters such as Mahin Banoo and Shirin, as well as language, tone and words, evoke their meaning according to these codes. In contrast to the codes of power, there are the codes of love. The verses that describe Mahin Banoo and Shirin in the language of Shapur, and then the act of painting and meeting and *Khosrow and Shirin* falling in love with each other, cause the codes of love to be formed within the codes of power and then to oppose the codes of power. In the codes of love, both the characters and the language find new functions and meanings that is in contrast with the language of the codes of power. Language and vocabulary take on an iconic form and enter the emotional context and atmosphere, and the word takes on the form of literature. Most works of art are based on the contrast of victory and defeat, death and immortality, old age and youth, sorrow and joy, intellect and love, body and soul, earth and sky, existence and non-existence, and so on. This research seeks to answer the question of how is the formation of the two semantic oppositions of power and love in *Khosrow and Shirin of Nezami*? The purpose of this study is to investigate the opposition of power and love in *Khosrow and Shirin* based on oppositional perspectives. The lack of a case study on the opposition between love and power in *Khosrow and Shirin of Nezami* highlights the need for such a study.

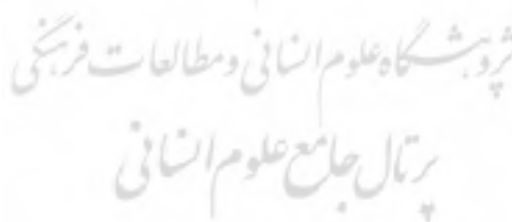
4. Conclusion

Khosrow and Shirin of Nezami is a narrative whose signs are organized according to Pierce's view under two internal and reciprocal codes of power and love. As the text tends towards the codes of power, the signs become symbolic, and when the codes of love are highlighted, the signs become iconic. Each of the codes of power and love seeks appropriate words on the axis of paradigmatic. The constant tension between the codes of power and love eventually leads to the disappearance and failure of the codes of power, but the codes of love, of which Khosrow, Shirin and Farhad are the main actors, are not established and the final progress is made by breaking both codes. Farhad dies in the path of love. Khosrow and Shirin rise from power and turn to the world of love, but Shirviyeh's action causes failure in the codes of love and Khosrow and Shirin both die in the path of love.

5. References

- 1- Ahmadi, Babak, 2017, **Structure and Interpretation of the Text**, 19th edition, Tehran: center publication.
- 2- Ahmadi, Babak, 2002, **Structure and Hermeneutics**, Second Edition, Tehran, New Step publication.
- 3- Amir Mashhadi, Mohammad, Mirblochazaei, Ishaq, 2013, "**The element of conflict in the system of Khosrow and Shirin Nezami**", Journal of Lyrical Literature, Eleventh Year, No. 21, Fall and Winter.
- 4- Baraheni, Reza, 2016, **Story Writing**, Fifth Edition, Tehran: Negah publication.
- 5- Batlab Akbarabadi, Mohsen, 2013, **The Narrative Function of Signs in Rabia's Story of Attar Theology**, Textbook of Persian Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, New Volume, Fifth Year, No. 1, pp. 13-18, Isfahan, Spring publication.
- 6- Bertens, Hans, 2005, **Fundamentals of Literary Theory**, translated by Mohammad Reza Abolghasemi, Tehran: Mahi publication.
- 7- Cooper, GC, 2007, **Illustrated Culture of Traditional Symbols**, translated by Maliheh Karbasian, Second edition, Tehran: Farhang Nashr-e No.
- 8- Emami, Nasrollah, 2003, **Constructivism and Structural Criticism with Sample and Analysis**, Ahvaz: rasesh.
- 9- Fayrahi, Davood, 1999, **Power, Knowledge and Legitimacy in Islam**, 16th edition, Tehran, Ney Publishing.
- 10- Fattahi, Mehdi, 2008, "**The Discourse of Power in Foucault Thought**", Encyclopedia, Volume 1, Number 4, pp. 65-73.
- 11- Giro, Pierre, 2013, **Semiotics**, translated by Mohammad Nabavi, Fourth edition, Tehran, Agah Publishing Institute.
- 12- Hosseini Moghaddam, Asma va Ghavam, Abolghasem, 2017, "**Analysis of the transformation of Shirin personality from Ferdowsi narration to military narrative based on discourse-oriented elements**", Textbook of Persian Literature, Volume 53, Number 4, pp. 85-94.
- 13- Knight, John; Gerbaran, Allen, 2006, **Culture of Symbols**, translated by Soodabeh Fazaili, Tehran: Jeyhun publication.
- 14- Melali, Mahdieh, Nasr Esfahani, Mohammad Reza, 2018, **Analysis of the narrative structure of the story of Zal and Rudabeh based on the active model of**

- Grimas, Journal of Lyrical Literature**, Sistan and Baluchestan University, Volume 16, Number 31, pp. 252-235, Zahedan.
- 15- Nezami Ganjavi, Elias Ibn Yousef, 2013, **Khosrow and Shirin** (according to Behrouz Tharwatian), Second edition, Tehran: Amirkabir Publishing Institute.
 - 16- Nazemian, Hooman, 2014, **From Structuralism to Story**, Tehran: Amirkabir.
 - 17- Okhovat, Ahmad, 2013, **Grammar of the story**, Second edition, Isfahan, Farda publication.
 - 18- Pournamdarian, Taghi, 2005, **In the Shadow of the Sun**, Second edition, Tehran: Sokhan publication.
 - 19- Rastegar Fasaee, Mansour, 2004, **Sculpture in Mythology**, Tehran, Institute of Humanities and Cultural Studies.
 - 20- Russell, Bertrand, 1992, **Ghodrat**, translated by Najaf Daryabandari, Third edition, Tehran, Kharazmi Publications.
 - 21- Selden, Raman, Peter Widowson, 2005, **Guide to Contemporary Literary Theory**, translated by Abbas Mokhber, Third edition, Tehran: New Plan publication.
 - 22- Sojudi, Farzan, 2014, **Applied Semiotics**, Third edition, Tehran: Alam Publishing.
 - 23- Tabatabai, Javad, 2017, **The Decline of Political Thought in Iran**, Tehran, Minavi Kherad Publications.
 - 24- Tuckman, Barbara, 2017, **The History of Stupidity from Troy to Vietnam**, translated by Hassan Kamshad, Ninth edition, Tehran, Karnameh Publishing.
 - 25- Zimran, Mohammad, Michel Foucault, 2017, **Knowledge and Power**, Tehran, Hermes publication.
 - 26- Zolfaghari, Mohsen and Sakineh Ghanbarian Shiadeh, 2019, **Reading Layered Semiotics in the Process of Khosrow and Shirin Nezami Poetry**, Persian Literature Textbook Quarterly, University of Isfahan, Year 10, Issue 1, pp. 49-62, Isfahan, Spring.

Cite this article: Journal of Lyrical Literature Researches, vol. 21, NO. 40, 2023, pp.229-245. Publisher: University of Sistan and Baluchest The Authors: Najarian M. & Esfandiari F. & khodadadi M DOI: 10. 22111/jllr. 2022.40955. 3013 an. Title of paper: " Investigating the binary opposition between love and power in Nezami's Khosrow and Shirin

بررسی تقابل عشق و قدرت در منظومه خسرو و شیرین نظامی

محمد رضا نجاریان^۱ | فاطمه اسفندیاری مهنی^۲ | محمد خدادادی^۳

۱. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه یزد. یزد. ایران. رایانامه: reza_najjarian@yazd.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه یزد. یزد. ایران. رایانامه: fateme_17447@yahoo.com

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه یزد. یزد. ایران. رایانامه: khodadadi@yazd.ac.ir

چکیده

تقابل‌های دوگانه یکی از مباحث مورد توجه ساختارگرایان است. آن‌ها بنیاد هستی و شناخت آن را درک همین تقابل‌ها می‌دانند. اغلب آثار هنری بر مبنای تقابل شکل گرفته است؛ بد در برابر خوب، آسمان در برابر زمین، جوانی در برابر پیری، وجود در برابر عدم و... این دو قطب هرگز به گونه‌ای مستقل وجود نداشته‌اند و استوار بر تضاد دو قطب است. این مقاله بر آن است تا با روش توصیفی-تحلیلی و با توجه به تلفیق دیدگاه ساختارگرایان به پاسخ این پرسش برسد که شکل‌گیری دو تقابل قدرت و عشق در داستان «خسرو و شیرین» چگونه است؟ نتایج تحقیق گویای این است که هر کدام از رمزگان قدرت و عشق در داستان خسرو و شیرین واژگان متناسب خود را بر روی محور هم‌نشینی طلب می‌کنند. داستان با تعادل رمزگان قدرت و نشانه‌های آن شروع می‌شود، اما با شکل‌گیری رمزگان عشق هر کدام از این دو رمزگان برای تحکیم نظام نشانه‌ای خود تلاش می‌کند و به طرد رمزگان متقابل می‌پردازد.

کلید واژه‌ها: خسرو و شیرین، ساختارگرایی، رمزگان، قدرت، عشق

۱. مقدمه

تقابل‌های دوگانه یکی از محوری‌ترین بن‌مایه‌ها در آثار نظامی است که در سه حوزه تضاد، پارادوکس و تحلیل منظومه‌ها بر اساس تلفیقی از دیدگاه‌های ساختارگرایان و نشانه‌شناسان قابل بررسی است. دیدگاه‌های سوسور در باب تمایز و تقابل میان گفتار و زبان، میان دال و مدلول، میان بررسی‌های در زمانی و هم‌زمانی و محور جانشینی و هم‌نشینی یکی از اصلی‌ترین خاستگاه‌های فکری و نظری رویکرد ساختارگرایی به شمار می‌رود. (امامی، ۱۳۸۲: ۱۳) ساختارگرایی در حکم «شکل آگاهانه بررسی مناسبات درونی یک اثر، از آثار سوسور آغاز شده است و نشانه‌شناسان فرانسوی آن را تکامل داده‌اند». (احمدی،

۱۳۹۶:۳۶۱) از مباحث مورد توجه محققان روایت‌شناسی ساختارگرا، دستور زبان داستان است؛ یعنی قانونمندی‌ها و قواعدی که بر قصه‌ها و داستان‌ها حاکم است. (اخوت، ۱۳۹۲:۳۵) ساختارگرایان مطالعات خود را در هر زمینه بر مبنای تقابل‌های دوگانه استوار می‌سازند. بنیان اندیشه فلسفی - علمی غربی همواره مبتنی بر عناصری دو قطبی بوده است. بد در برابر نیک، غیاب در برابر حضور، جسم در برابر روح، نیستی در برابر هستی، مرگ در برابر زندگی و ... این دو قطب هرگز به گونه‌ای مستقل وجود نداشته‌اند و استوار بر تضاد دو قطب است و همواره در سلسله مراتبی جای دارند که یکی از دیگری برتر است. این باور به دوگانگی منجر به بنیان‌گذاری عملی پایگان شده است و در نهایت حضور را از تمایز و غیاب برتر دانسته است. (احمدی، ۱۳۹۴:۳۸۴) «یکی از عملکردهای بنیادین ذهن آدمی خلق تقابل‌هاست» (برتس، ۱۳۸۴:۷۷). سوسور زبان را مبتنی بر تقابل‌های دوگانه می‌داند: «زبان نظامی است که بر مبنای تضاد واحدهای معین خود شکل گرفته است». (همان: ۲۲) لوی اشتراوس در مطالعات مردم‌شناسی خود به تأثیر تقابل‌های دوگانه توجه داشت. به نظر وی «این تقابل‌های دوگانه زیربنای فرهنگی را می‌سازند و کنش‌های فرهنگی ما از این تقابل‌ها نشأت می‌گیرد». (سلدن، ۱۳۸۴:۷۸) پس ساختارگرایان معتقدند «متون ساخته مجموعه تقابل‌هایی است که در خدمت ساختار قرار دارند و به تثبیت آن یاری می‌رسانند. ما در تقابل‌های دوگانه تنها یک رابطه تقابلی بین دو جزء مورد نظر نمی‌یابیم، بلکه مشارکت شگفت‌انگیزی بین آن‌ها وجود دارد و این رابطه تقابلی ممکن است به کمال و انسجام آن‌ها منجر شود» (برتس، ۱۳۸۴:۱۵۰-۴۸)

۱-۱ بیان مسأله و سؤالات تحقیق

بر اساس دیدگاه سوسور زبان نظامی از تمایزها و تقابل‌های نقش‌مند است. سوسور بر تمایزهای تقابلی بین نشانه‌ها تأکید می‌کند و در تحلیل ساختارگرایانه اصل بر تقابل‌های دوتایی گذاشته می‌شود (مثل طبیعت / فرهنگ، مرگ / زندگی). سوسور می‌نویسد: «مفاهیم به گونه‌ای سلبی و از طریق تقابل با دیگر اجزاء همان نظام ارزش می‌یابند». (سجودی، ۱۳۹۳:۱۸) اغلب آثار هنری بر مبنای تقابل پیروزی و شکست، مرگ و جاودانگی، پیری و جوانی، غم و شادی، عقل و عشق، جسم و روح، زمین و آسمان، وجود و عدم و ... شکل گرفته است. این تحقیق در پی پاسخ به این پرسش است که شکل‌گیری دو تقابل معنایی قدرت و عشق در منظومه خسرو و شیرین نظامی به چه صورت است؟

۱-۲ اهداف و ضرورت تحقیق

هدف این تحقیق این است که به بررسی تقابل قدرت و عشق در منظومه خسرو و شیرین بر اساس دیدگاه‌های تقابلی بپردازد. نبود تحقیقی موردی درباره تقابل عشق و قدرت در منظومه خسرو و شیرین نظامی، ضرورت انجام چنین پژوهشی را مشخص می‌سازد.

۱-۳ روش تحقیق

در این پژوهش سعی شده است با استفاده از روش توصیفی- تحلیلی مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای به بررسی دو تقابل قدرت و عشق در منظومه خسرو و شیرین نظامی پرداخته شود. محدوده و جامعه مورد مطالعه، منظومه خسرو و شیرین نظامی و نظریه‌های ساختارگرایان است.

۱-۴ پیشینه پژوهش

اگرچه در مورد آثار نظامی، تحقیقات زیادی انجام شده، اما تحقیقی که به بررسی تقابل عشق و قدرت در داستان خسرو و شیرین، بپردازد انجام نشده است. از جمله تحقیقات روایت‌شناسانه درباره آثار نظامی می‌توان به مقاله «خوانش نشانه‌شناسی لایه‌ای در فرایند منظومه خسرو و شیرین نظامی» اثر محسن ذوالفقاری و سکینه قنبریان شیباد اشاره کرد. نویسندگان در این مقاله به مدد نظریه نشانه‌شناسی لایه‌ای به تحلیل و بررسی نشانه‌های متن مانند آب، شیر، خون، درخت، سنگ و خورشید و

دلالت‌های ضمنی آن‌ها بر پایه‌ی عمل فراروی نشانه‌ها در رمزگان مختلف اسطوره و عرفان پرداخته‌اند (ذوالفقاری و قنبریان شیدا، ۱۳۹۷: ۴۹-۶۲). محسن بتلاب اکبرآبادی و احمد رضی در مقاله «کارکرد روایی نشانه‌ها در حکایت رابعه از الهی‌نامه عطار» به بررسی تقابل رمزگان قدرت و عشق در حکایت رابعه از الهی‌نامه عطار پرداخته‌اند (بتلاب اکبرآبادی و احمد رضی، ۱۳۹۲: ۲۸-۱۳). نویسندگان در این مقاله با رویکردی ساختارگرا، به چگونگی شکل‌گیری دو معنای درون‌متنی قدرت و عشق پرداخته‌اند.

۲-۲- بررسی تقابل قدرت و عشق در داستان خسرو و شیرین

فوکو فیلسوف و متفکر معاصر فرانسوی دانش را در پرتو کارکردهای قدرت مورد بحث قرار داد. وی در سال‌های دهه هفتاد مطالعات خود را پیرامون مراقبت، انضباط، مجازات و... در راستای مناسبت‌های موجود میان قدرت و دانش مورد توجه قرار داد. (ضیمران، ۱۳۹۶: ۲۹)

فوکو در نظم و مجازات می‌نویسد: قدرت دانش را تولید می‌کند... قدرت و دانش مستقیماً با یکدیگر ملازمه دارند... هیچ رابطه قدرتی بدون تأسیس یک قلمرو همبسته از دانش وجود ندارد و هیچ دانشی بدون فرض و تشکیل روابط قدرت در همان زمان قابل تحقق نمی‌باشد. او کوشش می‌کند نشان دهد که انسان‌ها چگونه بواسطه روابط نهادینه شده قدرت - دانش، تحت سلطه و نظم خاصی سامان یافته و زندگی می‌کنند. (فیرحی، ۱۳۷۸: ۵۹)

در میان اندیشمندان مسلمان نیز کسانی هستند که عقل و دانش را با قدرت و نیازهای ناشی از آن متصل می‌دانند. ابوعثمان عمروبن بحر جاحظ (۲۵۵ه) از جمله اندیشمندانی است که عقل را تابع استطاعت دانسته و دانش را نتیجه عقل می‌داند. به نظر او وقتی انسان قدرت نداشته باشد، فاعلیت شناسایی عقل نیز در وجودش از بین رفته و اساس اندیشه و دانش نابود می‌گردد. جاحظ معتقد است آن‌جا که قدرت وجود دارد عقل و دانش نیز تحقق خواهد داشت. (راسل، ۱۳۷۱: ۳۵) بارت می‌گوید: «زبان یعنی قدرت». (احمدی، ۱۳۹۶: ۲۲۳)

در منظومه خسرو و شیرین نظامی، قدرت یک امر پذیرفته شده است و پادشاه به عنوان فردی که ظل الله است حکمرانی می‌کند و مخالفت از دستورات وی گناه شرعی است. در این نظام فرد شاه با نهادینه کردن باورها و عقاید خاص خود در راستای اهداف خود که بودن در رأس قدرت است، حرکت می‌کند.

آغاز منظومه خسرو و شیرین، درباره شخصیت‌پردازی کنشگرانی است که قرار است پیرنگ روایت را پیش ببرند. پادشاهی به نام هرمز و پسرش به نام خسرو که در خدمت پدر و جانشین وی است و این کنشگران قدرت را با خود همراه دارند:

که چون شد ماه کسری در سیاهی به هرمز داد تخت پادشاهی

پدر در خسروی دیده تماش نهاد خسرو پرویز نامش

(نظامی، ۱۳۹۲: ۱۴۴)

در آغاز منظومه خسرو و شیرین، با تعادل و غلبه رمزگان قدرت روبرو هستیم. شاه، علم و آگاهی، خردمندی، جنگجویی، سخنوری و هنرمندی از نشانه‌های رمزگان قدرت است و این ویژگی‌ها، نظریه فوکو در مورد قدرت - دانش را تأیید می‌نماید. در هنگام غلبه رمزگان قدرت تمام عناصر در راستای تثبیت و غلبه این رمزگان است. شخصیت‌هایی مثل مهین بانو و شیرین و همچنین زبان، لحن و واژگان با توجه به همین رمزگان معنای خود را تداعی می‌کنند. در آغاز داستان، شخصیت خسرو با ویژگی‌هایی مانند «شاه» «علم و آگاهی» «خسروی» و داشتن نام «خسرو» «خردمندی» «جنگجویی» «قدرت» «زیبایی» «سخنوری» «هنرمندی» «تاجداری» و صاحب «طالع» توصیف می‌شود:

مبارک طالعی فرخ سریری به طالع تاجداری تخت‌گیری
(نظامی، ۱۳۹۲: ۱۴۴)

مهین بانو عمه شیرین:

زنی فرمانده است از نسل شاهان شده جوش سپاهش تا سپاهان

شمیرا نام دارد آن جهانگیر شمیرا را مهین بانوست تفسیر (همان: ۱۵۵)

واژه‌های «زنی فرمانده»، «از نسل شاهان»، «کامرانی» و «جهانگیری» دال‌هایی هستند که بر اساس قراردادهای درون‌متنی و قراردادهای فرهنگی که میان کاربران زبان فارسی پذیرفته شده است، بر مدلول قدرت دلالت دارند. شیرین شاهزاده ارمنی و مورد توجه و حمایت عمه‌اش مهین بانو:

پری‌دختی پری بگذار ماهی به زیر مقنعه صاحب کلاهی

پری رویان کز آن کشور امیرند همه در خدمتش فرمان‌پذیرند

(همان: ۱۵۵)

شیرین برادرزاده مهین بانو پادشاه ارمن است و پادشاهی بعد از مهین بانو متعلق به او. به همین دلیل وی کارکردی طبقاتی و اقتدارگرایانه پیدا می‌کند. نشانه‌های «ولیعهد»، «صاحب‌کلاه»، «مہتر زادگان فرمان‌پذیر» و «بودن هفتاد دختر در خدمت وی» همه دال‌هایی هستند که بر روی محور همنشینی، مدلول قدرت و بزرگی را یادآور می‌شوند و از این جهت شیرین در رأس قدرت قرار دارد. استفاده از کاربرد زیاد وجه امری و پرسشی، فضا سازی و برخی گفت و گوها در متن، دال بر برابری قدرت شیرین و خسرو و بعضی جاها برتری وی بر خسرو است. فوکو معتقد است «معانی و مفاهیم نه در درون زبان؛ بلکه از درون کارهای تشکیلاتی و ارتباطات قدرت مایه می‌گیرد. همین که واژه‌ها و مفاهیم در درون گفتمان‌های گوناگون گسترش یابد، معنا و تأثیرشان دگرگون می‌شود». (فتاحی، ۱۳۸۷: ۶۸) شخصیت‌های این حکایت به لحاظ زبان‌شناختی بر روی محور همنشینی با ترکیب واژگانی‌ای مانند «خسرو»، «شیرین»، «شاپور»، «مهین بانو» مشخص شده‌اند و باعث شکل‌گیری مدلول‌ها و تصوراتی از این واژگان می‌گردند. واژگان هم‌نشین کنشگر اصلی داستان خسرو خورشید، اسب و باربد هستند. خورشید نماد نیروی متعالی کیهانی، فرّ و شکوه، عدل و سلطنت (کوپر، ۱۳۸۶: ۱۳۲) است. در منظومه خسرو و شیرین، با بیان استعاری خسرو به خورشید و شیرین به ماه تشبیه شده است. «ماه و خورشید در کنار هم مظهر وصلت قوای نرینه و مادینه هستند» (همان: ۱۳۳). واژه خورشید در کنار خسرو از یک طرف دلالت بر این دارد که خسرو و شیرین به وصال یکدیگر می‌رسند و از طرف دیگر با قدرت و خردورزی خسرو در ارتباط است.

نیای خویشتن را دید در خواب که گفت ای تازه خورشید جهانتاب

(همان: ۱۵۲)

اسب نماد «عقل، خرد، اندیشه، منطوق، نیروی پویایی و تیز فکری است» (کوپر، ۱۳۸۶: ۲۰). خسرو چون در رأس قدرت است با این نشانه ارتباط می‌یابد و باربد مظهر «هم‌نواز بودن داستان عشق شیرین با قدرت شاهانه خسرو است». (ذوالفقاری و قنبریان شیاده، ۱۳۹۷: ۴۵۹)؛ که بر روی محور هم‌نشینی در کنار واژگان «خسرو» و «اسب» رمزگان قدرت قرار گرفته است. فرّ ایزدی ابزار دیگری است برای اعمال قدرت و موجه جلوه دادن حکومت پادشاهی. قدرت شاهی، ظل الله و فرهمند بود. (طباطبایی، ۱۳۹۶: ۴۰) فرّ، فروغی ایزدی است که از پرتو آن انسان‌ها به مراتب عالی می‌رسند، فرّ در وجود انسان سبب شکوه

و اقتدار می‌گردد. با گذشت زمان در زبان ما، فرّه و بخت هم‌معنی گرفته شده است. (رستگارفسای، ۱۳۸۳: ۵۷) در بیت زیر نشانه‌های فرزانه‌گی، درایت و آهسته‌رایی از نشانه‌های فرّ ایزدی که از لوازم پادشاهی می‌باشد، بیان شده است:

بدان فرزانه‌گی و آهسته رای‌ست بدانست او که آن فرّ خدایی‌ست

(نظامی، ۱۳۹۲: ۱۵۱)

فرزانه‌گی و آهسته‌رایی، آمدن نیای خسرو به خواب وی و مزده پادشاهی و وصال شیرین، نشانه‌هایی است از فرّ شاهی. نظامی در بیت زیر بر تخت نشستن خسرو را نشانه‌ای از پیروزی «بخت» که نمودار و معنی دیگری از فرّ است، می‌داند:

بدین طالع کزو پیروز شد بخت ملک بنشست بر پیروزه‌گون تخت

(همان: ۲۵۹)

«پادشاه شخصی است که قبیله یا ملت خود را در امور مختلف رهبری می‌کند، به اجرای عدالت می‌پردازد، قانون وضع می‌کند و حق او بر تاج و تخت معمولاً به درجات کم یا بیش موروثی است. به‌علاوه پادشاه شخص مقدسی است؛ اگر خودش از خدایان نباشد، دست‌کم مورد عنایت خاص خداست». (راسل، ۱۳۷۱: ۱۵۰) نظامی قدرت پدرخسرو (پادشاه) را همراه با اجرای داد و عدالت ذکر می‌کند و از این جهت «قدرت» پادشاه یک امر مشروع و پذیرفته شده است. «در تحلیل گفتمان، جهان‌بینی، نظام باورها و موضوعاتی است که شخص با ارجاع به آن‌ها، جهان را درک می‌کند و این زبان است که نقش تعیین کننده و اساسی در ثابت کردن، بازتولید و تفسیر جهان‌بینی اجرا می‌کند». (حسینی مقدم، ۱۳۹۶: ۹۴)

اسم شخصیت بیان‌کننده خصوصیات وی است. نویسنده متناسب با طرح و ساختار داستان اسمی برای شخصیت‌های اثر انتخاب می‌کند. این اسم به‌طور معمول خشتی و اتفاقی نیست و دارای بار عاطفی و اجتماعی است. (اخوت، ۱۳۹۲: ۱۶۴) «خسرو، شیرین، مهین بانو، شاپور، مریم، فرهاد» اسامی هستند که تعلق صاحب خود را به طبقه فرهنگی و اجتماعی خاص مشخص می‌نمایند. نام خاص «خسرو»، قدرت و پادشاهی را تداعی می‌کند.

یکی از تبعات قدرت بی‌خردی است. «قدرت بی‌خردی می‌آورد و قدرت آمرانه اغلب باعث نقص تفکر می‌شود؛ هر چه اعمال قدرت افزایش یابد، احساس مسئولیت در قبال آن بیشتر رنگ می‌بازد. اوج هنر حکمرانی این است که ذهن چنان باز باشد که دریابد فلان سیاست به جای سود، زیان می‌آورد». (تاکن، ۱۳۹۶: ۵۸) خسرو از همان ابتدا، از همه ابزار قدرت برخوردار است و اجازه هر بی‌رسمی و ستمی را به خود می‌دهد. کنش و فعل خسرو دال بر قدرت و در عین حال بی‌خردی وی است، زیرا این فعل خسرو برای وی جز زیان چیزی به‌همراه ندارد:

مگر شاه آن شفاعت در پذیرد گناهی را که شد بر وی نگیرد

چو پیش تخت شد نالید غمناک به رسم مجرمان غلتید بر خاک

(نظامی، ۱۳۹۲: ۱۵۰)

پس ترس و تردید، عشق به قدرت را محدود می‌سازد؛ چنان‌که مانع خودسری نیز می‌شود، زیرا که «قدرت باعث می‌شود که ما خواهش‌های خود را بیش از آن ارضا کنیم که بدون قدرت برایمان میسر است». (راسل، ۱۳۷۱: ۴۳) پدر خسرو در برابر بی‌رسمی فرزندش واکنش نشان می‌دهد و با این واکنش، قدرت را یک امر مشروع جلوه می‌دهد:

ملک فرمود تا خنجر کشیدند تگاور مـرکبش را پیـی بریدند

(همان‌جا)

اصلی‌ترین ویژگی خسرو در داستان نظامی، این است که در رأس قدرت است. تأثیر حکومت اشراف و طرز فکر اشرافی بر قلمرو خیال و تصویرهای شاعر یکی از موضوعات بسیار مهم است. تأثیر این مسئله بر دایره لغوی و زبان شعری شاعر

آشکار است. توصیف لباس، دیبا، کلاه، قبا، کمر بند و اسب پادشاه از نمودهای بارز آن است. یکی از ویژگی‌های خسرو بوالهوسی و داشتن حرمسرا است که در کنار نشانه‌های قدرت نمود پیدا می‌کند:

ملک را هست مشکویی چو فرخار
در آن مشکو کنیزانند بسیار

(همان: ۱۷۶)

عنصر قدرت باعث تعیین هویت رمزگان قدرت یعنی خسرو، مهین بانو و شیرین طی یک مناسبت و رابطه سلسله‌مراتبی می‌گردد و کارکردها و نقش هر شخصیت را تعیین می‌کند. شخصیت مقتدر خسرو هم به عنوان یک مرد و هم به عنوان جانشین پادشاه تثبیت شده است. بارت به پنج رمزگان قائل است که قابلیت فهم متن را سامان می‌دهند: ۱- رمزگان هرموتیکی که عبارت است از همه واحدهایی که نقش‌شان عبارت است از طرح سؤال، معما و پاسخ بدان‌ها ۲- رمزگان معنایی یا دال‌ها عبارت از معناهای ضمنی است که از اشارات معنایی و یا «بازی‌های معنایی» بهره می‌گیرد و توسط دال‌های بخصوصی تولید می‌شود. ۳- رمزگان نمادین رمزگان «گروه‌بندی‌ها» یا ترکیب‌بندی‌های قابل تشخیص است، که به طور منظم در شکل‌های متفاوت و به شیوه‌های مختلف در متن تکرار می‌شوند و سرانجام ترکیب‌بندی غالب را می‌سازند. ۴- رمزگان کنشی مقصود رمزگان «کنش‌ها» است. این رمزگان با زنجیره رویدادها سروکار دارد. ۵- رمزگان فرهنگی، رمزگان فرهنگی مجرای ارجاع متن است به بیرون. «رمزگان فرهنگی قلمرو اسطوره‌شناسی و ایدئولوژی است». (سجودی، ۱۳۹۳: ۱۴۸) شخصیت خسرو بعد از مرگ پدر، تحت عنوان پادشاه جدید که طبق قراردادهای فرهنگی بارت نشانه قدرت و اقتدار است، بازسازی می‌شود. توجه به طبقه‌بندی سه‌گانه چارلز سندرس پیرس و دیدگاه گریماس در تحلیل تقابل‌های متن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. پیرس سه نوع نشانه شمایی، نمایه‌ای و نمادین را از هم متمایز می‌کند. «داشتن نام خسرو»، «لباس»، «قبا» و «کلاه» و «کمر لعل» و «داشتن ندیمی به نام شاپور» همگی مؤلفه‌هایی هستند که خسرو را به عنوان نشانه‌ای نمادین از قدرت و اقتدار در شبکه جدید، جلوه می‌دهند:

به فرخ‌تر زمان شاه جوانبخت
به دارالملک خود شد بر سر تخت

(همان: ۲۱۲)

تغییر و فراتر رفتن جایگاه خسرو از مقام جانشینی و گرفتن کارکرد پادشاهی، باعث می‌شود که سایر نشانه‌ها و شخصیت‌ها متناسب با کارکرد جدید او به هویت و ارزش برسند و نظام مناسباتی پیشین قدرت، دوباره و مناسب با ساختار جدید قدرت، بازسازی شود. گيرو در کتاب نشانه‌شناسی درباره ارتباط اجتماعی می‌گوید: «ارتباط اجتماعی ارتباطی است که به رابطه میان انسان‌ها و در نتیجه به رابطه میان فرستنده و گیرنده مربوط می‌شود. در این راستا، موقعیت افراد و گروه‌ها در دل یک اجتماع باید در یک چارچوب نشانه‌ای بیان شود». (گيرو، ۱۳۹۲: ۱۱۵)

۲-۱- تقابل عشق در برابر قدرت

در تقابل با رمزگان قدرت، رمزگان عشق وجود دارد. ابیاتی که از زبان شاپور به وصف مهین بانو و شیرین می‌پردازد و بعد از آن کنش نقاشی و دیدار و عاشق شدن خسرو و شیرین بر یکدیگر، باعث می‌شود که رمزگان عشق در درون رمزگان قدرت شکل گیرد و بعد از آن به تقابل با رمزگان قدرت بپردازند. در رمزگان عشق، هم شخصیت‌ها و هم زبان، کارکرد و دلالتی جدید می‌یابند که در تقابل با زبان رمزگان قدرت است. زبان و واژگان نمودی شمایی می‌یابند و وارد بافت و فضایی احساسی می‌شوند و کلام حالت ادبیت به خود می‌گیرد. شخصیت شیرین که در رمزگان قدرت با عنوان «کلاه‌دار» «فرمان‌پذیر» «پری‌رویان» «جانشین قدرت» «قصر» «دست شاهی» «تاج» و «تخت» بازسازی شد، در رمزگان عشق سویی‌ای متفاوت به خود می‌گیرد و با نشانه‌های شمایی «ماه سرو بالا» چشمانی چون «نرگس» اشک چون «لؤلؤ لالا» و نشانه‌های نمایه‌ای «سیمای کم‌رختی در رخ» «سختی گرفتن مزاج نازک» «غبارآلوده» «عقوبت‌باره» و دیدن «مشتی ملامت دیده» که عاشقی

علت و معلول شکل‌گیری آن‌هاست، شخصیت‌پردازی می‌شود. رمزگان قدرت و عشق در هنگام غلبه خود دارای یاریگرانی هستند که به تثبیت آن‌ها یاری می‌رسانند. پدر خسرو، شاپور، مهین بانو، زیبارویان ندیم شیرین، انتظار، مناجات با خداوند و طلب یاری از وی (که به عنوان اصلی‌ترین یاریگر شیرین ذکر شده است) یاریگران رمزگان عشق و مریم، پادشاه روم، نگهبانان و بیان محکم شخصیت‌ها از جمله بیان و سخن قاطع شیرین با خسرو در جریان کامجویی از وی، از جمله یاریگران رمزگان قدرت هستند. یاری‌دهنده فرد یا نیرویی است که فقط به قهرمان کمک می‌کند تا مطلوب خود را بیابد. (مللی مهدیه، محمدرضا نصر اصفهانی، ۲۴۴: ۱۳۹۷). آمدن نیای خسرو به خواب او نشانه‌ای است که امید و انتظار را در او برمی‌انگیزد. این انتظار و انزوا، به گونه‌ای است که از قصر سنگی که شیرین در آن ساکن شده، با عنوان «عبرتگه» و «عقوبت‌آباد» یاد می‌شود. شاپور که نقاشی ماهر و ندیم خسرو است با وصف قدرت مهین بانو و زیبایی و قدرت شیرین، زمینه‌گذار از رمزگان قدرت و شکل‌گیری رمزگان عشق را در درون رمزگان قدرت فراهم می‌سازد.

زنی فرمانده است از نسل شاهان شده جوش سپاهش تا سپاهان

شمیرا نام دارد آن جهانگیر شمیرا را مهین بانوست تفسیر

درین زندانسرای پیچ بر پیچ برادرزاده‌ای دارد دگر هیچ

پری دختی پری بگذار ماهی به زیر مقنعه صاحب کلاهی

شکر خند لبش را نوش خوانند ولیعهد مهین بانوش خوانند

پری رویان کرآن کشور امیرند همه در خدمتش فرمان‌پذیرند

(نظامی، ۱۳۹۲: ۱۵۴)

نشانه‌های «ولیعهد»، «ماه»، «صاحب‌کلاه»، «مهرت زادگان»، «خدمت و فرمان‌پذیر» همه دال‌هایی هستند مدلول قدرت و بزرگی و به تبع آن شکل‌گیری رمزگان عشق را یادآور می‌شوند. وصف لباس‌های گرانبها و زیبای شیرین نشان از ثروت، شکوه و اقتدار زمینی وی دارد. وصف نگاه و برخورد شیرین نشانی آشکار از قدرت است. واژگان «خواب»، «نظاره»، «وصف» و در ادامه داستان «سفر»، «بیماری» و «نامه‌نگاری» بر اساس دیدگاه پیرس، نوعی نشانه نمایه‌ای محسوب می‌شوند که عاشقی علت و معلول شکل‌گیری آن‌هاست. پیرس دو گونه نشانه شمایی را از هم جدا می‌کند: تصویر و استعاره. تصویر مناسبت میان عناصر و اجزاء موضوع را تکرار می‌کند. (احمدی، ۱۳۹۶: ۲۶) پس «نقاشی» نشانه‌ای شمایی است که بین آن و دلالتگر نشانه، به جای «دال و مدلول، مناسبت شکل و معنا برقرار است» (همان: ۲۵) و باعث ایجاد رمزگان عشق در درون رمزگان قدرت می‌گردد:

خجسته کاغذی بگرفت در دست بعینه صورت خسرو براو بست (همان: ۱۶۴)

فرهاد هم در کنش عشق شیرین با همین نگارگری و نقاشی که نشانه‌ای شمایی است، عشق را فریاد می‌زند:

به تیشه صورت شیرین بر آن سنگ چنان برزد که مانی نقش ارتنگ

(نظامی، ۱۳۹۲: ۳۱۶)

«انگشتری» نشانه‌ای نمادین است از قدرت و شکوه پادشاه. این نشانه در همنشینی با خسرو کارکردی فرهنگی پیدا می‌کند و شاپور آن را وسیله شناخت می‌داند:

یکی انگشتری ز انگشت خسرو بدو بسپرد و گفتا این چنین رو

اگر در راه بینی شاه نو را به شاه نو نما این ماه نو را

(همان: ۱۶۴)

استعاره «سویه آفریننده زبان است که تجربه‌های ما را که بیان‌ناپذیرند، بیان می‌کند. کارکرد اصلی استعاره وارد کردن سویه‌هایی از شیوه زندگی ما به زبان است». (احمدی، ۱۳۹۶: ۶۱۹) مورس برای تحلیل سخن زیبایی‌شناسیک به منش شمایل‌گونه نشانه اشاره می‌کند. هدف بیان زیبایی‌شناسیک آفرینش حس تازه و نیرومندی است که خود آفریننده معانی جدیدی می‌شود و یاکوبسن شعر را «کارکرد زیبایی‌شناسیک زبان» می‌نامد (همان: ۳۰). در رمزگان عشق، خسرو و شیرین، نقش برجسته در پیشبرد پیرنگ دارند و پردازش این دو شخصیت با برجسته شدن ادبیت زبان با استفاده از آرایه‌های ادبی مثل استعاره و تشبیه، معانی ضمنی و ثانوی لغات، ایهام، کنایه، مجاز و آشنایی‌زدایی صورت می‌پذیرد که باعث تغییر کارکرد عادی زبان به کارکرد ادبی می‌گردند.:

نه ماه، آینه‌ی سیماب داده چو ماه نخشب از سیماب زاده

در آب نیلگون چون گل نشسته پرنده نیلگون تا ناف بسته

ز هر سو شاخ گیسو شانه می‌کرد بنفشه بر سر گل دانه می‌کرد

(نظامی، ۱۳۹۲: ۱۸۵)

کنش‌های «بیماری» «سفر» «نقاشی» «دیدار» «نامه‌نگاری» «گریه» «مناجات» از جمله مواردی است که به رمزگان عشق برجستگی بیشتری داده، آن را به صورت آشکار در تقابل با رمزگان قدرت قرار می‌دهد. درک ژرفای معانی اثر منوط به دانستن همین مناسبات درونی نشانه‌هاست (احمدی، ۱۳۹۶: ۶). بعد از دیداری که بین خسرو و شیرین رخ می‌دهد، اولین کنش محسوس تخریب و گذر از رمزگان قدرت و شکل‌گیری رمزگان عشق صورت می‌گیرد. هرچند که نشانه‌های رمزگان عشق در زمینه‌ای از رمزگان قدرت آشکار می‌شوند.

ز یک سو ملک را بر کار می‌داشت ز دیگر سو نظر بر یار می‌داشت

(نظامی، ۱۳۹۲: ۲۱۲)

شیرین که در مرکز رمزگان عشق قرار گرفته است، با به دست آوردن پادشاهی بعد از مرگ مهین‌بانو و نیز برخورد تحکم‌آمیز با خسرو در جریان کامجویی‌های او و در بستن به روی خسرو و تأکیدکردن به خسرو برای به‌دست‌آوردن پادشاهی به تثبیت رمزگان قدرت در کنار رمزگان عشق کمک می‌کند. رفتار شیرین نشانه‌ای نمایه‌ای و نمادین است از پایبندی شیرین به قراردادهای اجتماعی و فرهنگی و باورهای عرفی و از پیش پذیرفته شده، که با این کار به تثبیت هر دو رمزگان یاری می‌رساند:

تو مُلک پادشاهی را به‌دست‌آر که من هستم اگر دولت بود یار

(نظامی، ۱۳۹۲: ۲۴۹)

خسرو برای نجات تاج و تخت به سرزمین روم می‌رود و قدرت را به دست می‌آورد. شیرین شرط ازدواج با خسرو را به

دست آوردن مجدد تاج و تخت می‌داند. خسرو که در رمزگان عشق کارکردی احساسی و زیبایی‌شناختی داشت بار دیگر در رمزگان قدرت برتری و تفوق خود را بر رمزگان عشق نشان می‌دهد. خسرو برای به دست آوردن قدرت متوسل به جنگ می‌شود. نزاع خسرو با بهرام بر سر به دست آوردن قدرت و پادشاهی است. عنصر «جنگ»، نشانه‌ای است که بنا به قاعده‌ها و قراردادهای متن، از یک طرف به صورت نمادین، قدرت را تداعی می‌کند و از سوی دیگر نشانه‌ای نمایه‌ای است که عاشقی خسرو علت و معلول شکل‌گیری آن است و خسرو نه برای قدرت؛ بلکه وصال شیرین است که به جنگ روی می‌آورد. جدال سیاسی هرمز با خسرو، کشمکش پدر مسندنشین با پسر ولیعهد است. نمودهای گوناگون این کشمکش در قالب پدرکشی، میل کشیدن، تبعید، به بندکشیدن و در نهایت فرار، دیده می‌شود. (مشهدی، ۱۳۹۲: ۱۶۸) کشمکش نشانه‌ای نمایه‌ای است که قدرت و سلطه و ترس از دست دادن موقعیت، عامل شکل‌گیری آن است.

آشکار شدن راز عشق خسرو و شیرین که توسط دو نوازنده بارید و نکیسا و یاریگری شاپور صورت می‌گیرد، باعث می‌شود که رمزگان مستقل عشق در تقابل با رمزگان قدرت ایجاد گردد و هر کدام از این رمزگان به نفی و طرد یکدیگر می‌پردازند. خسرو و شیرین قدرت را رها می‌کنند و شیرویه در تقابل با رمزگان عشق قرار می‌گیرد و به نابودی آنها می‌پردازد. بر این اساس هیچ‌کدام از رمزگان به تعادل نمی‌رسند و تنها براساس فراروی از تقابل‌های دوگانه و قراردادن نشانه‌های رمزگان عشق مثل آب، شیر و خون در ذیل ساختار عرفان، با توجه به قراردادهای درون‌متنی معنایی جدید تداعی می‌کنند و در پایان پیروزی رمزگان عشق تأیید می‌گردد. بنابراین ساختار متن متشکل از دال‌های بدون مدلولی است که با ارجاعات پایان‌ناپذیر بر یکدیگر دلالت دارند و در نتیجه این جریان بی‌وقفه رفتن از دالی به دال دیگر ما را مدام از معنی دور می‌کند و وصول به آن را به تأخیر می‌اندازد. (پورنامداریان، ۱۳۸۴: ۱۶)

۲-۲- تقابل قدرت و عشق در خسرو و فرهاد

نمونه دیگر تقابل قدرت و عشق در منظومه، ماجرای خسرو و فرهاد است. فرجام عشق پرشور و یک‌سویه فرهاد، بسیار غم‌انگیز و فاجعه‌بار است، زیرا از بخت بد در تقابل با قدرت و کنشگر اصلی رمزگان آن، یعنی خسرو قرار دارد:

دو هم‌میدان به هم بهتر گرایند / دو بلبل بر گلی خوشتر سرایند

(همان: ۳۰۷)

افشا شدن راز عاشقی فرهاد با نشانه‌های رفتاری وی آشکار می‌گردد:

گرفته کوه و دشت از بیقراری / وزو در کوه و دشت افتاده زاری

(همان: ۳۰۳)

رمزگان عشق با تحکیم نظام نشانه‌ای خود در سطح کنشگران که کنشگر اصلی آن فرهاد است و هم در سطح کارکردها و زبان و بیان با کارکرد فرهاد در کندن جوی شیر، توجه نکردن به زر و پول خسرو، پیروزی در مناظره و پذیرش کندن کوه بیستون در تقابلی آشکار با رمزگان قدرت قرار می‌گیرد و این دو رمزگان به طرد یکدیگر می‌پردازند. فرهاد عاشقی است پاک‌باخته و جسارت او از قدرت عشق ناشی می‌شود و به خسرو و قدرت و شوکت او که در رأس قدرت است اهمیت داده نمی‌شود. خسرو چون در رأس قدرت قرار دارد، شروع کننده سخن است. وی در مقام پادشاه و صاحب قدرت از زیردست و رعیت خود می‌پرسد که «نخستین بار گفتش کز کجایی؟» و فرهاد به او پاسخ می‌دهد: «از دار ملک آشنایی». در این بیت سخنان خسرو دال بر قدرت است که از زیردستان در مورد مکان و وطن می‌پرسند و پاسخ فرهاد دال بر آشنایی با دنیای خاص دل و عاشقی که خسرو از آن بی‌بهره است و درکی از عوالم آن ندارد.

قدرت واقعی، از طریق سخن اعمال می‌شود، و این قدرت با نتایجی واقعی همراه است. فوکو سخن را نوعی فعالیت

محوری انسان به شمار می‌آورد. این سلطه سخن نه تنها از طریق حذف، بلکه با «پالایش» نیز کار می‌کند. (سلدن، ۱۳۸۴: ۲۰۲)

خسرو در مناظره با فرهاد، از جملات شرطی با استفاده از حرف شرط «اگر» و افعال امری همراه با شک استفاده می‌کند که از یک طرف دال بر قدرت و موقعیت خسرو و از طرف دیگر دال بر ضعف سخنوری او در برابر فرهاد و بی‌خبری از دنیای عشق است؛ ولی فرهاد از جملات خبری استفاده می‌کند که دال بر یقین و قدرت عشق در وی است:

بگفت از دل شدی عاشق بدین سان بگفت از دل تو می‌گویی من از جان

(نظامی، ۱۳۹۲: ۳۱۷)

«هر شخصی، به علت سابقه خاص خود، بیانی خاص پیدا می‌کند؛ فضای کلامی خاصی در ذهنش پدیدار می‌شود که این فضا، با فضاهای زبانی دیگر، فرق دارد. به دلیل این‌که تجربیات خاص آن شخص، جدال‌های درونی و حوادث شخصی، خانوادگی و اجتماعی او، از او آدمی می‌سازند که دارای خصایص کلامی خاص باشد. لحن، پوشش خارجی وضع و محیط روانی و اجتماعی شخص یا شخصیت است.» (براهنی، ۱۳۹۵: ۳۲۹) زبان و بیان خسرو و فرهاد متفاوت است. وجه پرسشی در کلام خسرو هم برای سرزنش و به چالش کشیدن فرهاد است و هم برتری جایگاه و موقعیت اجتماعی خسرو را نشان می‌دهد و در نهایت باعث شکست خسرو یعنی رمزگان قدرت می‌گردد. خسرو بنا به قدرت از زبان خشن، واژگان پالوده و اشرافی استفاده می‌کند؛ زبانش مانند «تیغ پولاد» است:

گشاد آنگه زبان چون تیغ پولاد فکند الماس را بر سنگ بنیاد

(نظامی، ۱۳۹۲: ۳۱۵)

«دار ملک آشنایی»، «خریدن اندوه و فروختن جان»، «عشقبازی»، «جان شیرین»، «فدا کردن سر و جان در راه معشوق»، «فراموش کردن معشوق فقط با مرگ»، «حرام بودن آسودگی» و «بیقراری و عدم مصلحت‌اندیشی» دال‌هایی هستند که بر مدلول عشقی پاک و خالص دلالت دارند. شاعر با ملموس کردن مصادیق عشق، از طریق کاربرد استعاره مفهومی به آن تشخص و عینیت بخشیده است مثل «اندوه خریدن» و «جان فروختن» در ابیات زیر:

نخستین بار گفتش کز کجایی بگفت از دار ملک آشنایی

بگفت آن‌جا به صنعت در چه بگفت انده خرنده و جان فروشند...

(همان: ۳۱۷)

شیوه بیان هر یک از شخصیت‌ها، ویژگی‌های فردی، طبقه اجتماعی، تمایلات فردی و ناخودآگاه افراد را نمایان می‌سازد. واژگان خسرو در مناظره، «کز کجایی»، «صنعت»، «ادب»، «پاک کردن دل از مهر» «رها کردن دوستی شیرین» و «صبوری» است که همه این واژگان، به قدرت و پادشاهی خسرو و زبان خشک، پالوده، اشرافی و دیدگاه مصلحت‌اندیشی، سیطره عقل و حسابگری که مختص دربار و قدرت است، اشاره دارد و مانع پاک‌باختگی وی می‌گردد. تأکید بر آسودگی در بیت:

بگفت آسوده شو کاین کار خام بگفت آسودگی بر من حرام است

(همان: ۳۱۷)

خسرو در بیانی متناقض که دال بر قدرت شاهی و عدم آگاهی وی از عشق است، فرهاد را «هوسناک»، «حمال کوه افکن» و از سوی دیگر او را «غریب کشته»، «خاکی»، «شیرین‌پرست» و «زردگل» خطاب می‌کند. این ابیات بیانگر این است که ناآگاهی و عدم تجربه باعث می‌شود که خیلی از غیرممکن‌ها، ممکن به نظر برسند:

شنیدم کز پی یاری هوسناک به ماتم نوبتی زد بر سر خاک...

(همان: ۳۲۴)

مفهوم قدرت، زبانی محکم و متناسب با خود را طلب می‌کند و رعیت و زیردست، زبانی ساده را طلب می‌کند. جواب‌های

فرهاد متناسب با طبقه اجتماعی وی، که نماینده رعیت است، دال بر سادگی، صداقت، ایثار و فداکاری وی است. تأکید بر عاشق شدن بر جان و نه از دل در بیت:

بگفت از دل شدی عاشق بگفت از دل تو می‌گویی من از جان
(همان: ۳۱۷)

فوکو معتقد است که این قبیل سخن‌ها در چارچوب یک دنیای واقعی مبارزه طبقاتی شکل می‌گیرند. در سیاست، هنر و علم، قدرت از طریق سخن به دست می‌آید. سخن قهری است که ما بر اشیاء اعمال می‌کنیم. هیچ سخن مطلقاً حقیقی وجود ندارد، بلکه فقط سخن‌های کم و بیش قدرتمندتر وجود دارند». (سلدن، ۱۳۸۴: ۲۰۴) سخنان و واژگان به کار گرفته شده توسط خسرو، به همین مبارزه طبقاتی دلالت دارند. «به وسیله لحن، به وضع و موقعیت و خلقیات اشخاص بیشتر پی می‌بریم». (براهنی، ۱۳۹۵: ۳۳۰) در بیشتر ابیات، تقابل فکری و زبانی رمزگان قدرت و عشق، بین مصرع‌ها برقرار است:

بگفتا جان فروشی در ادب بگفت از پاکبازان این عجب نیست
بگفت از دل شدی عاشق بدین بگفت از دل تو می‌گویی من از جان
(نظامی، ۱۳۹۲: ۳۱۷)

در محور همنشینی، واژگان به کار گرفته توسط شاعر، تناسب لازم را برقرار کرده است؛ واژگان «دل، عاشق، غم، اندوه، عشق، جان شیرین» و به کار بردن واژه «شب» در همنشینی با واژگان «آشفته، خواب، مه، مهتاب» به شعر فضای عاطفی و احساسی بخشیده است:

بگفتا هر شبش بینی چو مهتاب بگفت آری، چو خواب آید کجا خواب
(همان جا)

خسرو با اعمال سلطه‌آمیز در قالب اعمال قدرت به عنوان یک شخصیت دارای موقعیت سیاسی و اجتماعی، با استفاده از ابزار فریب و تهدید که از لوازم قدرت است، سعی در تحمیل اراده خود بر دیگران دارد. «دستگاه‌های سلطه نوع خاصی از عمل مفصل‌بندی شده است که در درون آن، قواعد مسلطی که هویت‌های گفتمانی و صورت‌بندی‌های اجتماعی ساخت می‌یابند، تعیین می‌شوند. یک تلاش و مبارزه قهری بین قدرت سرکوب شده و محرومیت از ایجاد شرایط در تأسیس سلطه وجود دارد. بنابراین، اعمال سلطه‌آمیز در قالب اعمال قدرت به مثابه یک طرح سیاسی، همواره کوشش می‌کند که اراده خود را بر دیگران تحمیل نماید». (فیرحی، ۱۳۷۸: ۵۷) خسرو بنا به دلایل بالا فرهاد را به کندن کوه بیستون وامی‌دارد، و بعد نیرنگی دیگر در پیش می‌گیرد و قاصدی روانه می‌کند تا به دروغ، خبر مرگ شیرین را به فرهاد دهد. قاصد در محور جانشینی با صفات «نافرجام‌گو»، «گره پیشانی»، «دل‌تنگ‌گو»، «شبیبه قصاب خونی نشان»، «نفاط و آتش‌فشان» «سنگدل مرد»، «ترشروی» و «تلخ گفتار» معرفی می‌شود:

سخن‌های بدش تعلیم کردند به زر وعده به آهن بیم کردند
(نظامی، ۱۳۹۲: ۳۲۸)

آخرین کنش رفتاری خسرو در تقابل با فرهاد با وجود پیشبرد اهداف وی که شاه می‌باشد و سرپیچی از دستورات وی نقض قانون شاهی است، دال بر ضعف و ناتوانی خسرو و پیروزی فرهاد در میدان عشق است. در پایان خبر مرگ شیرین است که فرهاد را از پای درمی‌آورد، نه شروط به ظاهر غیرممکن خسرو:

صلای درد شیرین در جهان داد زمین بر یاد او بوسید و جان داد (همان: ۳۲۹)

این تقابل، با پیروزی ظاهری رمزگان قدرت و غلبه واقعی رمزگان عشق به پایان می‌رسد. کارکرد فرهاد به عنوان کنشگر اصلی رمزگان عشق، کارکرد واژگان و زبان در بافت و فضای احساسی و نشانه‌های خاص رمزگان عشق مانند دل، عشق، جان، غم، خون و درخت انار و قرار گرفتن آن‌ها در ذیل نظام عرفان، پیروزی نهایی رمزگان عشق را اعلام می‌کند.

۳- نتیجه

منظومه خسرو و شیرین نظامی، روایتی است که نشانه‌های آن بر اساس دیدگاه پیرس، تحت دو رمزگان درونی و متقابل قدرت و عشق ساماندهی می‌شوند. هر چه متن به سمت رمزگان قدرت تمایل پیدا می‌کند، نشانه‌ها نمادین می‌شوند و وقتی رمزگان عشق برجسته می‌شود نشانه‌ها کارکردی شمایی می‌یابند. هر کدام از رمزگان قدرت و عشق واژگان متناسب با خود را بر روی محور هم‌نشینی طلب می‌کند. تنش مدام میان رمزگان قدرت و عشق در نهایت منجر به از بین رفتن و شکست رمزگان قدرت می‌شود، اما رمزگان عشق هم که خسرو و شیرین و فرهاد کنشگران اصلی آن هستند، به تثبیت نمی‌رسند و پی‌رفت نهایی با شکست هر دو رمزگان به انجام می‌رسد. فرهاد در راه عشق جان می‌دهد. خسرو و شیرین از سر قدرت برمی‌خیزند و به عالم عشق روی می‌آورند، اما کنش شیرویه باعث شکست در رمزگان عشق می‌گردد و خسرو و شیرین هر دو در راه عشق جان می‌دهند.

۴- منابع

- ۱- احمدی، بابک، ۱۳۹۶، ساختار و تأویل متن، چاپ نوزدهم، تهران: مرکز.
- ۲- احمدی، بابک، ۱۳۸۱، ساختار و هرمنوتیک، چاپ دوم، تهران: گام نو.
- ۳- اخوت، احمد، ۱۳۹۲، دستور زبان داستان، چاپ دوم، اصفهان، فردا.
- ۴- امامی، نصرالله، ۱۳۸۲، ساخت‌گرایی و نقد ساختاری همراه با نمونه و تحلیل، اهواز: رسش.
- ۵- بتلاب اکبرآبادی، محسن، ۱۳۹۲، کارکرد روایی نشانه‌ها در حکایت رابعه از الهی‌نامه عطار، متن‌شناسی ادب فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، دوره جدید، سال پنجم، شماره ۱، صص ۲۸-۱۳، اصفهان.
- ۶- براهنی، رضا، ۱۳۹۵، قصه‌نویسی، چاپ پنجم، تهران: نگاه.
- ۷- برتنس، هانس، ۱۳۸۴، مبانی نظریه ادبی، ترجمه محمد رضا ابوالقاسمی، تهران: ماهی.
- ۸- پورنامداریان، تقی، ۱۳۸۴، در سایه آفتاب، چاپ دوم، تهران: سخن.
- ۹- تاکمن، باربارا، ۱۳۹۶، تاریخ بی‌خردی از تروا تا ویتنام، ترجمه حسن کامشاد، چاپ نهم، تهران، نشر کارنامه.
- ۱۰- حسینی مقدم، اسما و قوام، ابوالقاسم، ۱۳۹۶، «تحلیل دگرگونی شخصیت شیرین از روایت فردوسی تا روایت نظامی با تکیه بر عناصر گفتمان‌مدار»، متن‌شناسی ادب فارسی، سال ۵۳، شماره ۴، صص ۸۵-۹۴.
- ۱۱- ذوالفقاری، محسن و سکینه قنبریان شیا، ۱۳۹۷، خوانش نشانه‌شناسی لایه‌ای در فرایند منظومه خسرو و شیرین نظامی، فصل‌نامه متن‌شناسی ادب فارسی، دانشگاه اصفهان، سال دهم، شماره اول، صص ۴۹-۶۲، اصفهان.
- ۱۲- راسل، برتراند، ۱۳۷۱، قدرت، ترجمه نجف دریابندری، چاپ سوم، تهران، انتشارات خوارزمی.
- ۱۳- سجودی، فرزانه، ۱۳۹۳، نشانه‌شناسی کاربردی، چاپ سوم، تهران: نشر علم.
- ۱۴- سلدن، رامان، پیتر ویدوسون، ۱۳۸۴، راهنمای نظریه ادبی معاصر، ترجمه عباس مخبر، چاپ سوم، تهران: طرح نو.

- ۱۵- شوالیه، جان؛ گریبان، آلن، ۱۳۸۵، فرهنگ نمادها، ترجمه سودابه فضاییلی، تهران: جیحون.
- ۱۶- ضیمران، محمد، ۱۳۹۶، میشل فوکو: دانش و قدرت، تهران، هرمس.
- ۱۷- طباطبایی، جواد، ۱۳۹۶، زوال اندیشه سیاسی در ایران، تهران، انتشارات مینوی خرد.
- ۱۸- فتاحی، مهدی، ۱۳۸۷، «گفتمان قدرت در اندیشه فوکو»، دانشنامه، دوره ۱، شماره ۴، صص ۶۵-۷۳.
- ۱۹- فیرحی، داود، ۱۳۷۸، قدرت، دانش و مشروعیت در اسلام، چاپ شانزدهم، تهران، نشر نی.
- ۲۰- کوپر، جی.سی، ۱۳۸۶، فرهنگ مصور نمادهای سنتی، ترجمه ملیحه کرباسیان، چاپ دوم، تهران: فرهنگ نشر نو.
- ۲۱- گیرو، پی یر، ۱۳۹۲، نشانه شناسی، ترجمه محمد نبوی، چاپ چهارم، تهران، مؤسسه انتشارات آگاه.
- ۲۲- امیر مشهدی، محمد، میربلوچ زائی، اسحق، ۱۳۹۲ «عنصر کشمکش در منظومه خسرو و شیرین نظامی»، پژوهشنامه ادب غنایی، سال یازدهم، شماره ۲۱، صص ۲۰-۳۵.
- ۲۳- مللی، مهدیه، نصر اصفهانی، محمدرضا، ۱۳۹۷، تحلیل ساختار روایی داستان زال و رودابه بر مبنای الگوی کنشگر گریماس، پژوهشنامه ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال شانزدهم، شماره ۳۱، صص ۲۵۲-۲۳۵.
- ۲۴- رستگار فسایی، منصور، ۱۳۸۳، پیکر گردانی در اساطیر، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۲۵- ناظمیان، هومن، ۱۳۹۳، از ساختارگرایی تا قصه، تهران: امیرکبیر.
- ۲۶- نظامی گنجوی، الیاس بن یوسف، ۱۳۹۲، خسرو و شیرین (مطابق با نسخه بهروز ثروتیان)، چاپ دوم، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.